

Poslední bitva

Vladimír Macura

Šťastný věk (Symboly, emblémy, mýty 1948–1989). Praha: Pražská imaginace, 1992. S. 19–27.

Svět socialismu byl bohatě dekorován atributy míru, byl představován jako svět poklidné mírové práce se stejnou jednoznačností jako byl Západ představován jako svět válečných příprav a války. A také jakýkoli fakt spojený s Východem byl spojován s mírem a jakýkoli fakt spojený se Západem byl spojován s válkou – dokonce i jeden a tentýž fakt ve východním, socialistickém kontextu znamenal vždy mír a v kontextu západním znamenal válku (například o vědě říká Zdeněk Nejedlý: „sovětská věda znamená mír, práci, budování, a kapitalistická 'věda' naopak válku a ničení“¹). Dokonce i reálie vysloveně válečného kontextu se ve spojení se socialistickým světem stávaly reáliemi mírovými: armáda byla armádou míru, nejvyšší velitel branné moci Sovětského svazu Stalin byl označován jako „generalissimus Mír“, nejvyšší velitel československé branné moci Gottwald jako „míru generál.“²

Současně však vidíme, že pod povrchem mírových reálií vyvstávají zřetelně a hrozivě reálie válečné: hovoří se o „boji za mír“, dobový básník pateticky volá: „mír útočí, mír útočí.“³ Mír prostě rozhodně nebyl chápán jako klidový stav, jako stav pokojné harmonie, který by podle obecného očekávání odpovídal představě ráje, ale jako zápas a nelitostný boj. Svět socialismu dokonce ani nezná oázy klidu jako své dílčí podprostory, celý je rozčleněn na jednotlivá zápasišť, která jsou také označována jako „fronty“ (ne náhodou nese jedna ze Skálových básnických sbírek titul Fronta je všude, 1951): fronta práce, ideologická fronta, kulturní fronta, pedagogická fronta atd. Také literatura je přirozeně takovým zápasišťem (literární frontou) a také jazykem jejího adekvátního popisu se stává jazyk válečný. Román je „vyhraná bitva“ (dobrý román srovnával Ždanov „s vyhranou bitvou“⁴), básně je zbrání („Jak voják samopal mám já verš nabitý / pravdou, a prásknu tam, kde vím, že je to třeba. / A tisíc Sartrů, Kirkegaardů (*sic!*), Freudů / mne neukolébá“, J. Kainar⁵ – „chci, aby ty verše moje / jako naše družky pušky / také střilet uměly!“⁶, P. Kohout⁶), a to i básně lyrická, intimní („Ne, neutíkám od milostné básně. / Vždyť bojuje“, M. Červenka⁷). Typické je, co třeba říká Zdeněk Nejedlý

o hudbě: „I v hudbě platí – a zrovna v ní bychom si to měli zvláště uvědomit – to slavné Stalinovo bolševické slovo, že není pevnosti, které by bolševici nedobyli.“⁸

V jazyce se tehdy zabydluje idiom (srov. GLOWINSKI 1991, 35), který v podstatě libovolné jevy zabudovává do jednotné perspektivy zápasu, představuje je jako výsledek boje (osamostatněné vazby předložek „o“ a „za“ se 4. pádem). Stačí si všimnout typu titulů, který pak udržel svou oblibu po celé poválečné čtyřicetiletí: O pravdivý umělecký výraz současnosti (H. Hrzalová), O literaturu našich dní (O. Rafaj), O socialistickou inteligenci, O novou vesnici, O marxistickou koncepci národních dějin, O marxistická jazykovědu, O nový poměr církvi k státu, O tvar a strukturu v slovesném umění (L. Štoll), Za rozkvet naší vědy na našich vysokých školách, Za bezpečnost světa a mír mezi národy, Za bohatou úrodu, Za bohatší život chlapců a děvčat v domovech mládeže, Za bolševickou orientaci KSC, Za brannou přípravu učňů, Za bojovnost naší poezie. Tento zdánlivě neutrální jazykový prostředek je neobyčejně významově zatížen, podává skutečnost jako dynamický proces s výslovně ideologickou perspektivou, jako zápas o něco a dovoluje navíc autorovi textu sama sebe představit v ideologicky preferované roli aktivního účastníka tohoto zápasu. I v případech vědeckých prací usilujících o analýzu určitého úzce odborného problému, který vzdoroval jakémukoli ideologickému rámcování, dovovalo využití příslušné předložkové vazby v titulu rituální hru: téma, které předkládám, je tématem společensky neobyčejně závažným, moje práce rozhodně není prací akademickou, vzdálenou světu a jeho zápasům, můj postoj je ideologicky vyhraněný (J. Hrabák: O charakter českého verše, 1970). Často se tak vlastně svářela potřeba předestřít socialistickou skutečnost jako soubor již dosažených úspěchů i jako cíl, kterého je třeba teprve dosáhnout, jak dokládají četné obraty typu „Za další...“ (Za další intenzifikaci rostlinné výroby, Za další radostný život našich dedín, Za další rozkvet Severočeského kraje), které vlastně v sobě sjednocují jak snahu pojímat fakty jako výsledek zápasu, tak potřebu předkládat je jako doklad idylly a harmonie.

V tom, jak se mytizace socialismu jako říše míru velice těsně spojuje s jeho mytizací jako světa boje a zápasu, je na první pohled cosi paradoxního. Přitom oba tyto mytizací pochody souvisejí společně s ústřední představou ráje. Mír je nutnou součástí života v Edenu („a ve všech oknech rozsvěcuje / se jedno prosté slovo: mír“, M. Florian⁹), avšak cesta k němu vede bojem („Vracím se k májům, do všech bojů“, F. Branislav¹⁰). Sama dvojjednost rajské představy socialismu, která spojovala vizi ráje jak s přítomností (ráj již máme), tak s budoucností (ráj si musíme vydobýt), stála jistě u kořene toho nápad-

¹ Zdeněk Nejedlý, Dopis ideologické konferenci v Brně, Var 4, 1951 – 1953, s. 140.

² Marie Pujmanová, Nové pověsti české, in: Alexej Kusák (ed.), Gottwald je s námi, Náš první dělnický prezident v zrcadle české a slovenské poesie a prózy, Praha, Naše vojsko 1953, s. 286. Táž, Vyznání lásky, Praha, Československý spisovatel 1949, s. 90.

³ Ilja Bart, Májová, in: Básnický almanach 1953 (ed. Vilém Závada), Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1953, s. 92.

⁴ V. P. (=Václav Pekárek), O novou kulturní politiku v literatuře, Var 2, 1949, s. 62.

⁵ Josef Kainar, Veliká láska, Praha, Československý spisovatel 1950, s. 11.

⁶ Pavel Kohout, Čas lásky a boje, Verše a písně z let 1952 – 1954, Praha, Mladá fronta 1954, s. 15.

⁷ Miroslav Červenka, Po stopách zítřka, Praha, Mladá fronta 1953, s. 31.

⁸ Zdeněk Nejedlý, Za kulturu lidovou a národní, Praha, Sebrané spisy 35, Státní nakladatelství politické literatury 1953, s. 174.

⁹ Miroslav Florian, Cestou k slunci, Verše, Praha, Československý spisovatel 1953, s. 30.

¹⁰ František Branislav, Milostný nápěv, Praha, Práce – vydavatelstvo ROH 1951, s. 28.

ného prostupování a splývání „mírové“ a „válečné“ sémantické řady.

Vyplývalo to z velice staré mytické představy, že příchod „nového světa“ nenastane prostým vývojem, ale že mu může uvolnit cestu pouze předchozí zničení „světa starého“. Proroci ráje byli často od samého počátku také proroky zkázy, vybízeli k destrukci, věřili, že cesta k ráji, k věčné říši míru, vede katastrofickou bitvou, které se musí se zbraní v ruce účastnit pravověrní (KAPLINSKI, 1990). Tato vize se objevovala v učení starých židovských sekt, pronikla i do Apokalypsy a ovlivňovala již od středověku sociálně náboženská hnutí (husitství, hnutí německé reformace apod.). Katastrofická bitva na prahu „nového světa“, „poslední bitva“, byla také oblíbenou součástí socialistické eschatologie, její motiv se stal ústředním motivem Internacionály a s přímým (srov. Milan Kundera: *Toho dne v Brně*, S. Neumann: *Píseň o lásce a nenávisti*¹¹) nebo implicitním odkazem k ní patřil k základní tematické výbavě literatury padesátých let: „Nás ještě ožehne kouř bitvy poslední“ (S. Neumann) – „Ale já uslyšel soudruha Gottwalda / když k bitvě poslední / rozhodný signál dal“ (P. Kohout) – „A s Vaším jménem dobojujem / i velkou bitvu poslední“ (J. Štěpánová) – „Kupředu, soudruzi, do bitev posledních“ (J. Havel) – „Tím veseleji však / vítězství oslavíme, / až jednou doplane / ta bitva poslední“ (M. Červenka) – „Jen jděte, děti! K bitvě o člověka / abyste byly pevnou ocelí! / Ocelí k bitvě poslední“ (P. Bojar) – „Do poslední bitvy proletariátu / dám granát své básně“ (V. Školaudy).¹²

„Poslední bitva“ mohla být přitom pojímána dvojnásobným způsobem – a opět to souviselo s podvojným chápáním utopie jako již dosažené i jako utopie budoucí. Byla brnou, kterou jsme již prošli (viz například vysloveně minulostní zařazení tématu v citátu z Kohouta), ale současně i bitvou, která probíhá, nebo která teprve proběhne (v citátech ostatních).

Na jedné straně byla v dobové mytologii „poslední bitvou“ Říjnová revoluce a občanská válka v Rusku, případně druhá světová válka (dotkli jsme se již vysloveně apokalyptické stylizace světové války v české poezii dávno před rokem 1948), ale také (v našem kontextu dokonce především) „Únorová revoluce“. Zároveň však – aniž by mezi těmito tematickými póly bylo zaznamenáváno nějaké napětí (i to patří ovšem k charakteristikám mytologické výpovědi) – byla současnost vnímána doslova jako válčiště: za hranicemi ráje, k jehož závazné výzbroji (opakujeme) patřily mírové emblémy, stál nepřítel, boj probíhal a v každém okamžiku hrozil rozhořet se s ještě prudší silou: „A třeba zítra již my budeme se bít. / Někde

u hranic Čech, v těch sladkých krajinách / do rukou kulomet soudruzi vydají ti / s bratrským polibkem v lidových kasárnách“ (I. Fleischmann¹³).

Ráj byl budován na vyhocené polaritě k ne-ráji, ale také (a právě proto) měl vyloženě univerzalistické ambice, mířil k tomu pohltnout veškerou přítomnost a budoucnost a pro neráj vyhradit pouze minulost. Velké dějinné události – jako byla Korejská válka – se vřazují do téže perspektivy pohlcování neráje rájem, reálného světa Utopií („praporky rudé píchám do mapy / k městům a pevninám, / v nichž naši vyhrají“, K. Šiktanc¹⁴) jako události zcela intimní, osobní. Také zápas s chorobou se stává nadosobním, stranickým úkolem v této všeobecné „poslední bitvě“ (vždyť i bitva sama je vlastně lékařským zákrokem proti nemocným dějinám lidstva: „Choroboplodná ložiska / rozehnat insulinem. / Koloniální otroky / vést věrně za Stalinem“, V. Školaudy¹⁵):

Poslední bitva člověkových dějin.

A do té vzpurně patřím taky já!

Copak mě může nemoc zadržet?

Pro mne zní příkaz strany:

Ve svém těle

ji likvidovat

jako nepřítele.

J. Fried¹⁶

Ráj přítomný, ráj šťastných dětí, mužů a žen žijících v socialismu se překrývá s obrazem budoucího světa rájem dobývaného a vzápětí také dobytého: „svět celý jednou náš jen bude, / donesme k cíli ohně rudé“ (F. Branislav¹⁷) – „naše vítězné vlajky rudé / na stožáry světa vyletí!“ (P. Kohout¹⁸) – „prapor míru rozvinem / nad celým světem, nad celými věky! (J. Pilař¹⁹). Aktualizují se tu alespoň v náznacích i dávné chiliastické syžety porevoluční ruské poezie. Podobně jako v Majakovského poémě 150 000 000, kde hladový Ivan, zosobnění porevolučního Ruska, dobývá bohatou Ameriku, také Lajčiak ve své básni Amerike²⁰ načrtává vizi porážky USA jako závěrečnou fázi mytické „poslední bitvy“ (navlas jako poslední bitva Apokalypsy i ona je zápasem s hříšným Babylónem: „My nechceme tvůj Babylon“) a scéna konečného vítězství jde svou konkrétností mnohem dál než nesčetné konvenční obrazy o rudých praporech na stožárech světa: „A potom pod sochou Slobody / hrajte, harmoniky! „S postupným plným ztotožněním utopického obrazu ráje s realitou socialismu se však již příznačně obrátily hodnoty „bohatý“ – „chudý“: proti zubožené, temnotou pohlčené Americe („Tmy opantaly Ameriku“) stojí slunečná země socialismu („Zohrieva slunce našu republiku /

¹¹ Milan Kundera, *Člověk zahrada širá*, Verše, Praha, Československý spisovatel 1953, s. 17-18. Stanislav Neumann, *Píseň o lásce a nenávisti*, Praha, Mladá fronta 1952, s. 21.

¹² Stanislav Neumann, *Píseň o lásce a nenávisti*, c. d., s. 11. Pavel Kohout, *Verše a písně*, in: *Tři knihy veršů*, Praha, Mladá fronta 1955, s. 108. Jiřina Štěpánová, *Se jménem Stalinovým*, in: *Žijí v nás*, Sborník básní a skladeb lidových autorů a skladatelů k úmrtí J. V. Stalina a Klementa Gottwalda, Praha, Orbis 1954, s. 29. Jiří Havel, *Vino domova*, Praha, Mladá fronta 1954, s. 67. Miroslav Červenka, *To jsi ty, země*, Praha, Mladá fronta 1956, s. 8. Pavel Bojar, *Na cestu do školy*, in: *Básnický almanach 1953*, c. d., s. 113. Vlastimil Školaudy, *Hlas doby*, Praha, Československý spisovatel 1950, s. 41.

¹³ Ivo Fleischmann, *Píseň*, in: *Básnický almanach 1953*, c. d., s. 152 – 153.

¹⁴ Karel Šiktanc, *Tobě, živote!*, Verše, Praha, Práce 1951, s. 62.

¹⁵ Vlastimil Školaudy, *Hlas doby*, c. d., s. 33.

¹⁶ Jiří Fried, *Diagnosa*, in: *Básnický almanach 1953*, c. d., s. 167.

¹⁷ František Branislav, *Krásná láska*, Praha, Práce – vydavatelstvo ROH 1951, s. 47.

¹⁸ Pavel Kohout, *Verše a písně*, in: *Tři knihy veršů*, c. d., s. 61.

¹⁹ Jan Pilař, *Hvězda života*, Verše z let 1950 – 1953, Praha, Československý spisovatel 1953, s. 41.

²⁰ Milan Lajčiak, *Súdružka moja zem*, in: *Verše*, Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatury 1953, s. 45 – 48.

a veniec krásných republik“), proti severoamerickému „pustému, smutnému“ ostrovu bezdomoví, proti imperialistické válkychtivosti („Amerika ústím diel sa díva“) je položen sebevědomý symbol bohatého mírového domova – „Na našom dvore lipka zelená.“

Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta

Katedra české literatury a literární vědy

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

tel: 221 619 232

fax: 221 619 233

kontaktní e-mail: ceslit@ff.cuni.cz

website: <http://cl.ff.cuni.cz>

textová edice: [LuB]

Veškeré poznámky, připomínky, námítky, dotazy či vne-
chávký v textu hláste na e-mail grant_kcl@centrum.cz.
